

ЗМАЈЕВ БОРАВАК У БЕОГРАДУ 1878—1880.

У досадањим монографијама и студијама о Змају¹ упада у очи један не мали недостатак: његов боравак у Београду је најмање, скоро никако, приказан и проучаван. Ова расправа има сврху да се — на основу, махом новог, документарног и архивског материјала — Змајев београдски боравак допуни новим моментима и чињеницама. На тај начин ће Змајев лик бити приказан у пунији светлости.

Змај је, како је познато, у два маха дуже боравио у Београду. Његов први боравак трајао је око две године: од јесени 1878. до лета 1880.

У овом периоду (који ће бити предмет наше расправе), Змајева делатност била је углавном трострука. Он је овде, пре свега, драматург Народног позоришта. Извесни детаљи о томе саопштени су у једном нашем ранијем напису, — 1952, *Змај у Београду*, у Зборнику Матице српске, који је већ онда означен као „одломак“, те чини дакле целину са овом расправом). Затим, Змај овде врши лекарску праксу: првенствено као приватан лекар, потом истовремено као лекар школски — „санитарни надзорник“ школски (овај моменат досада није био познат); истовремено, радио је и као лекар „амбулаторије“, прве у Београду, и у Србији (што такође досада није било познато). На крају, он се у Београду, у овом периоду, интензивно и систематски, бавио књижевним радом: уредник је *Стармалог*, који излази у Новом Саду, а у току 1880. покреће и свој *Невен*.

Напустивши Београд 1880, он ће се овамо поново доселити тек после неких

десетак година, али тада само као лекар и књижевник, а не и као драматург: Овај, други, период обележен је пак нарочито његовом активношћу око „Српске Књижевне задруге“, затим његовим избором, уласком у Академију наука, и, најзад, додељивањем државне пензије.

*

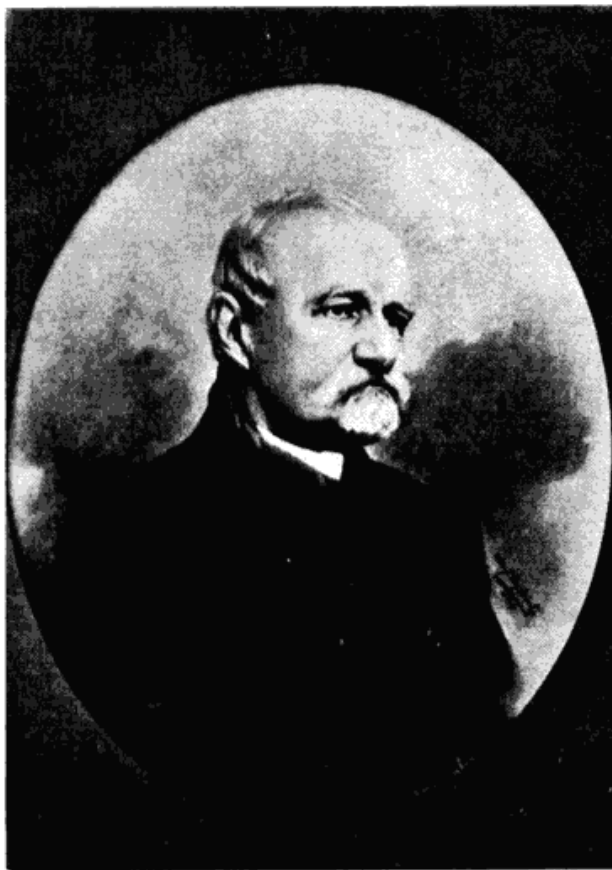
Покретање „*Стармалог*“, позив за драматурга

Пред овај долазак у Београд, Змај је лекар у Сремској Каменици. Онамо је доспео године 1875, из Новог Сада, убрзо после свечано прослављене 25-годишњице његова „певања и борбе“.

На изборима, 1878, за Хрватски сабор у Загребу,² бирачи среза Ириг понудили су кандидатуру своје сеоском лекару из Каменице, своје Змају. Он је прихватио ову кандидатуру по жељи Народне странке, (чији је шеф Светозар Милетић тада био у тамници), и изабран је тада за посланика: у то време он је, дакле, и лекар, и политички радник. Али, уз то је још и књижевни радник, и публициста.

Његова публицистичко-књижевна активност манифестовала се тих година, 1877/78, нарочито издавањем и уређивањем *Илустроване Ратне Кронике*. Од половине 1878, међутим, појавио се његов познати лист *Стармали*, чије ће уређивање наставити и из Београда.

Да би се добио увид у обавезе које ће Змај око уређивања *Стармалог* имати и у Београду, публикује се овде уговор између Змаја и Арсе Пајевића, издавача *Стармалог*:

Сл. 1 — Змај Јован Јовановић.

УГОВОР³

Између Др. Јов. Јовановића као власника и уредника хумористичког листа *Стармали* с једне и Арсе Пајевића као накладника с друге стране:

1. Првопотписани уступа свој лист *Стармали* у наклад Арси Пајевићу од Јуна до краја ове године 1878-ме, и то тако да обавеза првопоменутога траје до краја 1878-ме године, на против Арса Пајевић, ако му се подужеће не би рентовало, да може (вративши претплатницима претплату) одустати од уговора и тако по истоку прва четири месеца.

2. Арса Пајевић прима у накладу лист *Стармали* на следећи начин: *Стар-*

мали ће излазити двапут на месец на табаку и по у формату „*Илустроване ратне Кронике*“ са илустрацијама и то 10-ог и 25-ог сваког месеца. Цена је *Стармалом* за Јуни, Јули, Август и Септембар о. г. 1 фр. 34 н. а до краја године 2 фр. 34 н. — За илустрације трошиће накладник за сваки број најмање петнајст фр. осим *Tittelvignette* и сталних насловних вињета, које ће тако по цртежу уредникову наручити.

3. Да би *Стармали* могао тачно излазити, обавезује се уредник, да ће рукописе на време доносити. Ако уредник не би сав рукопис два дана пре означена дана излажења накладнику за

штампу предао, онда накладник није дужан за тај број под тачком 4., овога уговора означен хонорар му платити.

4. Накладник се обвезује плаћати уреднику хонораре за сваки број по двадесетипет фр. и то увек онога дана, кад који број из штампе изађе.

5. Осим тога накладник има за ову годину уредништву по назнаци набавити листова хумористичких или других у износу од петнајест фр. а уредништвима оних листова који буду своје листове *Стармалом* у замену слали има по 1. егземплар бесплатно слати.

6. Ако број претплатника пређе 550 (пет стотина педесет) онда има накладник још за сваки број ставити уредништву на диспозицију пет фр. као хонорар за сарадника, кога уредник за тај број означио буде.

7. Накладник има се постарати за кога, који ће водити кореспонденцију између цртачем и ксилографом, тако да уредник само скицу и тумачење илустрације за времена накладнику поднети дужност има, а брига о коректном и брзом извођењу да је посао накладника.

8. Последња страна *Стармалог* биће намењена огласима од којих приход иде накладнику Арси Пајевићу, — само огласи паробродских друштава како локалних тако и даље возећих, од којих би уредник-власник за то добио бесплатну карту иду у корист уредник-власнику. Ако би уредник-власник сам што огласити хтео, зато не мора ништа платити.

9. Најдаље до 1. Декембра 1878 имају се контрахенти међусобно изјаснити о продужењу или непродужењу или о изменама овога уговора за идућу годину 1879.

У Н. Саду 6/18 Маја 1878

Др. Ј. Јовановић
уредник-власник *Стармалог*

И баш посред овакве активности — књижевне, политичке и публицистичке — примио је, из Београда, од министра просвете понуду да се пресели у Београд, односно да се онде прими места драматурга Народног позоришта:⁴

Драги Господине,

Ми би желели да у једном лицу добијемо и одличног песника и ваљаног лекара, а то обоје добијамо у вама, драги Господине, кад би вољни били да овамо пређете и код (нас) се станите.

А да би ви то могли учинити, ја вам нудим једно звање, које вама као

песнику доликује, а поред кога можете и вашу лекарску вештину упражњавати. То је звање драматурга у српско-народном позоришту, са годишњом платом 650 талира, што чини у банкнотама аустр. вред. 1500 фор.

Ја сам ову моју намеру доставио вам приватним путем, па пошто сам извештен да би се ви тога звања примили, онда ево и непосредно, као најлежни министар, нудим вам то место и позивам вас да га примите, изјављујући вам у једно да ову моју намеру деле и сви моји другови, а одобрава је и Његово височанство Књаз.

Сад ако ви ову моју понуду примате, онда изволте што пре овамо доћи, те да дефинитивно свршимо.

С одличним поштовањем

А. Васиљевић

5. септ. 1878

у Београду

Г. Јовану Јовановићу — Змају

Змај се није дуго предомишљао: понуда је била повољна, јер му је остављала могућност и да обавља лекарску праксу, и да се бави књижевним радом.

Отпутовао је у Београд, и саопштио министру да прихвата понуду. На тај начин, он је, указом⁵ од 11. септембра 1878, постављен за драматурга. Чим је указ потписан, он је сутрадан, 12. септембра, као новопостављени драматург, поднео молбу Министарству просвете да му се дозволи одлазак у Каменицу да среди своје ствари:⁶

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ!

Пошто сам указом Њ. Височанства од 11 Септ. о. г. постављен за драматурга срп. нар. позоришта, то да би своје ствари у месту дојакошњег ми пребивања у ред довести и амо се преселити могао, нуждан ми је допуст за одсуство на три недеље дана, — умољавам да ми се то дозволи.

У Београду 12-ог Септ. 1878

Са особ. поштовањем

Др. Ј. Јовановић

драматург срп. нар. позоришта

Пошто је добио ово одобрење (на акту се види и решење: „12 септ. 1878, одобрава се, Алимпије Васиљевић“), Змај је отпутовао за Нови Сад и Каменицу, где ће провести неких двадесет дана, ради регулисања својих послова.

У писму које је, 27. септембра 1878, упутио из Каменице, дао је обавештење своме пријатељу Буду Будисављевићу, о резултату свога пута у Београд.

Обавестио је, истовремено, и бираче среза иришког да са захвалношћу полагају посланички мандат на Хрватском сабору у Загребу, пре него што је и доспео да се појави у Сабору. Истакао је своје разлоге зашто ово чини. Од њих је тада добио писмо⁷, са пуно оданости, поштовања и љубави.

На тај начин, он се уочи одласка у Београд опростио, претходно, са својим бирачима, Сремцима.

Али специјални, дирљив, срдачан опроштај приредио му је народ читаве Војводине, у Новом Саду, 5. октобра 1878.

У дворани „Српске читаонице“ одржан је састанак на коме је учествовало око 150 најугледнијих Срба, првенствено из Новог Сада, а затим и читаве Војводине. У име њихово говорио је политички јавни радник, бранилац Милетићев на процесу, др Михајло Полит-Десанчић, члан пештанског парламента: „Ми Новосађани узесмо мандат да песнику у име оностраног српства при његовом поласку у Србију збогом кажемо“. Споменуо је још Полит „студен и језу која у Војводини прожима душе“ због опште политичке ситуације и Милетићева сужањства (који је био суђен на пет година тамнице) — и радовао се „ако песник у слободној Србији блажијег поднебља нађе“.

Змај је одговорио др Политу, и рекао своје расположење: он иде „из једног средишта српског у друго, из почетне колевке свог живота у завршну колевку, одакле се са Авале можда још лепше и даље погледати може“; он иде „из домовине своје у домовину дедова својих“...⁸

*

Болест и смрт Ђуре Јакшића — Змајеви „Светли гробови“

Већ првих дана после пресељења у Београд, приликом прве посете Ђури Јакшићу, затекао је Јакшића болесног. Наиме, Јакшић је у току ове године већ чешће побољевао. Али поводом познатог суђења које је Јакшић те јесени имао са генералом Алимпићем, болест

се нагло погоршала, и прешла у запаљење плућа. Видећи да се болест све више погоршава, Змај је позвао још једног лекара, др Лазу Докића. Али лекара више није било: Јакшић је умро 16. новембра 1878.

Довољно је из литературе и писама⁹ познато колико је Змај био потресен смрћу Јакшићевом: Змај и Ђура били су добри другови и пријатељи пуних двадесет седам година, од 1851. до Ђурине смрти. Године 1851. они у Бечу станују заједно: у то време Змај „уводи Ђуру у књижевност“, наиме даје Суботићу за Летопис прве Ђурине стихове. Када је Змај покренуо „Јавор“, Ђура му постаје један од првих сарадника. Змај је са своје стране ово другарство и пријатељство нарочито манифестовао, и дао један низ сведочанстава о присности ових веза и односа. Неколико ових сведочанстава је баш из ових последњих дана Ђуриних, и из времена после Ђурине смрти: не само што је Змај лечио Ђуру у последњој му болести, већ је, сматрајући себе чланом фамилије, на погребу ишао са породицом, са децом Ђурином. Када се пак, после смрти Ђурине, образовао Одбор за издавање Ђуриних дела и за помагање Ђурине породице, Змај ће бити један од чланова и чак организатора тога одбора.

Поводом смрти Јакшићеве испевао је Змај, овде у Београду, у част свога друга и пријатеља, своје „Светле гробове“,¹⁰ песму високо мисаону и лепу, можда једну од најлепших песама српске лирике.

Ову песму Змај је испевао на молбу омладине, и то ученика виших разреда тада једине гимназије у Београду. Један од њих, Љубомир Стојановић, потоњи академик, написао је, педесет година касније, своје успомене о томе: „Како је постала Змајева песма „Светли гробови“.

У овим Успоменама има иначе низ података и о старом Београду, и о тадањим приликама и људима:¹¹

... »Смрт Ђуре Јакшића (16. XI 1878) била је изненадна и велика сензација за Београд. Пратња је била у истини величанствена. Кривудава „Скардарија“

Ст. 2 — Змајев Стармали.
 Насловна страна.

са својим старим водоводним сводом ниже Ђурина стана никад није видела толико много и тако угледног света у себи као на дан његове сахране. То је била и као нека политичка демонстрација, јер је Ђура тих дана био осуђен за штампарску кривицу на неколико дана затвора, и смрт га је предухитрила да га не издржи.

Одмах је састављен одбор за издавање његових списа, да се помогне његова породица, која је незбринута изгу-

била свога хранитеља. То је и нас, тадашње ученике виших разреда тада једине гимназије у Београду побудило да и ми нешто томе допринесемо. Међу нама се јавила мисао да приредимо „забаву с игранком“ у корист његове породице. Директор гимназије, пок. Ј. Ђорђевић, то нам одобри. Одмах састависмо свој Одбор од по неколико ђака V, VI и VII разреда, који се одмах састане и живо се почнемо спремати да „Забава“ буде што лепша.

Тада је у Београду била највећа дворана у краљевој пивари, али се нама учинила мала и обратимо се управи Народног позоришта да нам се оно уступи. И ту смо нашли одзива. У партеру преко седишта до бине начињен је патос. Г. Ђ. Вајферт нам је дао столице за седење, а преко улице од позоришта до кафане „Код позоришта“ (данашњи дућан) начињен је од дасака покривен ходник где су гости вечерали.

Програм „Забаве“ саставили смо да буде певања, музике и тада неизбежне декламације. Саставили смо хор. Међу песмама била је и Ђурина (једина тад компонована) песма „Падајте браћо“. Познати тадашњи учитељ музике Мелхер саставио је и вежбао квартет од четири виолине.

Али нам је најтеже било за декламацију. Хтели смо нешто ново, и некоме падне на ум да замолимо Змаја да нам он напише једну песму. И тако одемо нас двојица тројица к њему (становао је у првом спрату куће бр. 12 у Скопљанској улици). Он нас лепо прими, и рече нам да дођемо опет к њему; после неколико дана дао нам је песму „Светли гробови“, коју је издекламовао пок. Драгутин Петровић, ђак VII разреда.

Предано и живо смо радили. Сами смо разносили позивнице по кућама људи од којих смо се надали да ће поред улазнице дати и који прилог. Све трошкове чинили смо на почек, да исплатимо после „Забаве“, и веровано нам је.

Усред нашег рада десило се нешто што умало није покварило наш посао. Директор Ђорђевић на своју руку састави Одбор госпођа као „патронесе“. Ми се побунимо, и одемо њему да протестујемо. Он нас умири рекавши да се то ради свуда ради бољег успеха, да нам оне неће ништа сметати, да продужимо и не кваримо посао, који ће несумњиво имати успеха, због те ситуације, те ми и преко воље на то пристанемо. И заиста, тај одбор није имао с нама никакве везе, сем ако се старао да посета буде боља; ми смо све сами радили.

Успех „Забаве“ био је сјајан. Гостију је било толико да је једва стало у пространо Позориште. Све ложе и галерије биле су заузете, а у партеру се једва могло играти. Ред, услужност и пажња према гостима били су примерни, тако да су Београђани после говорили: „То нису деца, то су матори људи“, толико су били задовољни. И приход је био већи него од иједне „Забаве“ пре наше; тек доцније општински балови и балови фонда за помагање сиромашних великошколаца премашили су наш приход. Пошто смо исплатили све трошкове, претекло нам је преко 120 дуката чи-

стог прихода. Од тог смо предали благајнику Одбора за издавање списка пок. К. Таушановићу 100 (или 120?) дуката, а остатак смо лично предали удовици Ђуриној«....

*

Приватна лекарска пракса

Још године 1870, када је Змај завршио медицинске студије и постао доктор медицине, он је, отварајући лекарску ординацију у своме родном месту, Новом Саду, објавио не само своју лекарску „надлежност“, своју специјализацију, него и свој „програм“ рада, своје принципе као лекара.

Ова његова прва објава, као практичног лекара, веома је карактеристична:¹²

Јављам поштованој публици у Новом Саду и околини, која Лечничке помоћи потребује, да сам се станио у Новом Саду као практичан лечник за све унутарње и спољне болести; а нарочито сам се спремао за лечење разних болести грла и гркљана, које се појављују или саме за себе, или као пратиоци многи нагли (акутни) и дуготрајни (хронични) болести, од којих су многе тек последњи година напретком науке — ларингоскопијом — оку, познану и лечењу приступачне дошле.

Свагде, свакоме и у свако доба готов сам у помоћ притећи, а са највећим поуздањем онима, који се осећају да болести уз неупутно владање сваким даном отимају маха, који знају да се свака болест при првом појаву свом посто пута лакше лечи, него онда кад се укорени и осили, који верује да многим, по изгледу здравима, више може помоћи данас један прост лечнички савет, него можда по кратком времену цела апотека.

За примање болесника у моме стану одређујем сат сваки дан од 11—12 пре подне.

За сиротињу, која ме према труду и успеху, или баш никако наградити не може, немам башка сатова, — у исте сате примам и њу у моме стану, а по потреби и полазићу је, са истом готовошћу као и најбогатијег.

У Новом Саду 23. новембра 1870.

Др. Јован Јовановић.
практичан лечник.

Али ова објава није важила само тада, 1870, и само за Нови Сад. Иста објава, са истим принципима, важиће, касније, и за Панчево, Карловце, Футог, и Каменицу. Па ће важити и сада, за Београд.

То се, уосталом, види и из огласа, који је Змај објавио већ првих дана по доласку у Београд.¹³

Јављам свакоме ко би у мене
ЛЕЧНИЧКЕ ПОМОЋИ

потражити хтео, да сам се у Београду настанио и ту лечничку праксу отпочео.

Станујем у скопљанској улици под бр. 6 (у кући где је до сада становао др. Конзјоровски).

Уздам се, да ћу савесним вршењем својег позива и марљивом употребом скромнога ми знања и искуства стећи и овде онолико поверења, колико га имадох међу браћом у Аустроугарској!

Код куће ме можете наћи од сванућа па до осам сахата, и у подне од 12 до 2 сахата.

У Београду 20. Октобра 1878. год.

Др. Јов. Јовановић Змај

У прво време, дужности драматурга, у позоришту одузимали су му, несумњиво, већи део времена. Савестан и марљив, да би могао све послове савладати, он је тачно распоредио своје време, и нашао могућности и времена и за обављање приватне лекарске праксе. О томе, као и о промени стана, он је јавности дао обавештење новим огласом, од 10. новембра 1878:¹⁴

ПРОМЕНА СТАНА

Од 1 Новембра станујем на Обилићевом Венцу № 7 (спроћу џамије иза позоришта).

Обично сам код куће до 8 сата. Онда чиним јутарње посете. После сам у позоришту до подне. По подне или сам у позоришту или код куће до вечерњих посета. У вече сам, кад је позоришна представа у позоришту, кад није онда ко би ме тражио може ме код куће или наћи или разабрати где сам.

Др. Јован Јовановић

Овим огласом хтео је Змај да београдској публици стави до знања нарочито своју решеност да — поред тога што је примио дужност и место драматурга — не жели да кида везе са медицином, нити хоће да запустити своју

приватну лекарску праксу, за чије је обављање он, ево, и у Београду, нашао и времена, и могућности. Змај је, уосталом, како смо видели, већ приликом преговора за сеобу у Београд нарочито тражио од министарства могућност за обављање приватне лекарске праксе — и поред дужности драматурга — што му је било признато.

Ову своју решеност да — успркос ангажовању и активности на књижевности — не кида са медицином Змај ће и касније стално наглашавати, и јавно и приватно. Нарочито ће то учинити приликом намераване сеобе из Беча у Каменицу, када ће дати и своју опширнију мотивацију. Тада, 1889, објавио је он у *Стармалом* ово:¹⁵

Исправчица

Нашао сам белешку у два поштована српска листа (у једном новосадском и једном кикиндском), да ће се моја маленкост у течају овога пролећа доселити у Каменицу и — да ћу се ту бавити искључиво са књижевним радом.

Истина је, да сам се одлучио преселити се скоро у Каменицу поред Новог Сада, али да сам накан оставити лечничку праксу, то из мојих уста нико није чуо. Мене воља и љубав ка лечничком позиву није никад остављала, па ме је довела у Беч, да се ту у моме позиву потснажим; та ме не оставља ни сада, када се враћам у родне ми крајеве. Али баш и кад не би било тако, свако зна да неимућан човек који не би хтео жебрачки да живи, тај може само дилетирати у српској књижевности. И ја сам неки дилетант у њој. Па ако ми старије године и стање здравља не би допуштало да уз главни посао свој још и два листа уређујем, пре би се одважио, да уређивање овога листа каквој млађој снази уступим.

Ову исправчицу зато пуштам, докле допре, да се измишљени гласови (који су и горе поменуте листове заварали) не би и даље простирали, — јер такви гласови лечнику исто толико хасне, колико би, на пр., хаснило трговцу када би о њему пријатељи затрубили: сутра затвара дућан — и живеће о перу и мастилу, а недељом и свецем јести ће печенку немара српске читајуће публике са подварком рестанције српски предбројника.

Др. Јован Јовановић.

Међутим, и поред свега тога, чињенице су говориле противно: Змај и као

практичан лекар није био довољно „практичан“. Он није био човек који је могао да стиче приходе, он је био лекар да лечи, човек да помогне, али не и да заради.

О томе је дао несумњиво сведочанство и др Лаза Станојевић, његов друг и побратим, лекар из Н. Сада, који је овако окарактерисао Змајеву лекарску приватну праксу у Н. Саду:¹⁶

»Када је већ као др позван био ком болеснику, журио би се као да је сваки болесник већ на самрти. Ако је имао тежег болесника био је цело време нерасположен, забринут и као утучен. Не једаред док је практиковао у Н. Саду дошао ми је снужен и зловољан са речима: „Ајдемо молим те једном тешком болеснику јединцу у мајке а при том пукој сиротињи, ако узмогнемо да га мајци спасемо“. Кад смо се вратили од болесника, често пута би се тргао и рекао: „причекај молим те мало, нешто сам заборавио да наредим“; врати се, маши руком у џеп и место да прими награду пружи мајци на лек и понуду.

Ако је било иоле изгледа да ће болеснику бити боље, разведрио би се и радовао као мало дете, а ако смо нашли да од болесника канда неће бити ништа, молио ме је да га не остављам него да идем к њему да га мало разговорим ил да идемо у шетњу да се мало разоноди.«

Исто овако, као приватан лекар у Н. Саду, поступао је Змај и у Београду, и на исти начин је у Београду, приватном праксом, „стицао“ приходе, „зарађивао“.

*

Змај — школски лекар („санитарни надзорник“), први у Београду, и први у Србији

Последњи, шездесет девети јулић из збирке „Ђулић и увеоци“, није само последња песма у овој серији већ је карактеристична за даљу Змајеву поезију. Она — како је већ речено — „претставља нов програм за будућност“ („Гдегод је Српче које, љуби га ради нас“...) Змај ће одсада певати деци.

Ову општу симпатију, љубав према свој српској деци, Змај ће нарочито

манифестовати и документовати, баш сада, овде у Београду, покретањем свога *Невена*.

Међутим, сем дечјих песама, и *Невена*, и то још пре *Невена*, постоји још један доказ не само Змајеве велике љубави према деци, него и бриге о деци, манифестован овде, у Београду. Тај момент, досада сасвим непознат, истиче још више код Змаја његову хуманост, и осећање дужности као лекара и педагога.

Лекар по професији, размишљајући о проблемима здравља школске деце, дошао је до закључка да је потребно баш о школској деци повести бригу и надзор, а чему дотле није посвећивана скоро никаква пажња. И то не само у погледу њиховог душевног, него и телесног развитка и напретка. Руковођен том бригом и настојањем о здрављу школске деце, Змај је створио конкретан план како би се ово настојање у корист деце остварило. Убрзо по своје доласку у Београд, он је као лекар, усмено, дао сугестију о овом своје плану и лично, министру просвете, који је, показавши одмах пуно разумевање за овај план и предлог, у начелу га одмах прихватио, и уједно умолио Змаја да поднесе о томе, и писмено, конкретан предлог и план.

Тим поводом, Змај је, 30. новембра 1878, поднео Министарству просвете предлог да се у основним школама у Београду оскује стручни лекарски „санитарни надзор“, са конкретним дужностима у чувању дечјег здравља, а нарочито када се појави опасност од епидемија. Он, Змај, прима се драговољно ове дужности, и вршиће је, као школски „санитарни надзорник“ — бесплатно.

Ова Змајева понуда, упућена Министарству (чији се факсимил овде публикује) гласи овако:¹⁷

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ!

Услед усмена разговора са Вама, Господине Министре, част ми је поднети Вам понуду, по којој бих се драговољно (:не тражећи никакве награде:) примио санитарнога надзора над теразијским мушким и женским основним школама. А дужност ту схватам овако:

1.) Обилазио бих по потреби речене школе, да се уверим постоје ли сви услови, који су потребни да се очува здравље школске деце.

2.) Учитељима и учитељицама био бих на руци саветом на шта им ваља нарочито пазити да се здравље дечије што боље сачува, да се болести предупреду а почетку какве епидемије да се зарана доскочи.

3.) На замашније недостатке, укорњене шкодљиве обичаје и т.д. обраћао бих пажњу Вашу или Ваших органа и чинио бих потребне предлоге имајући пред очима постављену цел.

Ако се моја понуда прими, молим да изволите одредити кога, ко би ме као санитарнога надзорника приказао дотичним учитељима и учитељицама.

У Београду 30-ог новембра 1878

Са одличним поштовањем

Др. Јован Јовановић
практ. лечник

Заступник Министарства просвете, Димитрије Матић, истога дана потписао је решење којим се „са захвалношћу прима ова услуга Господина Дра Јована Јовановића за санитарни надзор основних теразиских школа.“

Уједно је одређен секретар Министарства просвете Милорад Шапчанин „да прикаже Господина Доктора дотичним учитељима и учитељицама“. У наставку акта налази се белешка, стављена рукописом Милорада П. Шапчанина: „Извршено је. Шапчанин“.

Толико још и данас има доказа у документарној архиви Министарства просвете. Других конкретних података о томе нема.

Али ван сваке је сумње да је Змај за ово читаво време боравка у Београду ову школску лекарску дужност вршио свесрдно и савесно, поред толиких осталих својих дужности.

Ове досада непознате моменте не само из Змајеве биографије него из наше друштвене и културне историје треба овде нарочито истаћи:

1) Змај је први осетио потребу и поднео предлог да се при нашим школама уведу школски лекари, (школски „санитарни инспектори“); он је разрадио и њихове основне дужности.

2) Змај је, у Срба, први вршио дужност школског лекара „санитарног надзорника“, и то, — што треба нарочито подвући — без икаква хонорара.

Ови моменти у јачој и пунијој светлости приказују Змајев лик, Змаја као лекара, те дечјег педагога пријатеља. Ранијим заслугама Змајевим треба додати и ове, досада неуочене.

*

Змај, — лекар амбуланте; оснивање прве „амбулаторије“ (амбуланте) у Београду

Баш за време овог првог Змајевог боравка у Београду, остварена је једна корисна и хумана замисао, чисто социјалног карактера: основана је прва „општа амбулаторија, у којој ће сваки болесник, без разлике, био он сиромах или доброг стања, наћи помоћи лекарске“.

Оснивање ове прве амбуланте у Београду и у Србији уопште значи без сумње крупан датум у историји наше медицине, и нашег друштвеног живота. Овај моменат је међутим остао некако скривен, и недовољно запажен. Отуда и без података, а и без признања, мада заслужује несумњиво да се размотри и са заслуженим признањем забележи.

Оснивачи ове прве амбуланте били су ових једанаест лекара:

1) др Младен Јанковић, био је нешто старији од Змаја, Војвођанин, родом из Старе Кањиже, бивши текелијанац¹⁸ (још из 1849). Дошао је у Србију године 1856; најпре био варошки лекар у Чачку, а затим окружни физик у Крушевцу. Године 1864. постао је први управник државне болнице за душевне болести (управ. дома за „сумануте и сума сишавше“), основане у Београду, 1861. Низ година је провео на челу ове санитетске установе. Године 1880, у време када је основана амбуланта у Београду, чији ће он бити не само један од оснивача, него и њен шеф управник, он је истовремено, још увек, и управник „Дома за сумануте“, а и председник Српског лекарског друштва.

2) др Лазар Докић, (1845, Београд — 1893, Опатија). Године 1863. изабран за државног питомца медицинских наука у Бечу. Од 1878. професор зоологије и физиологије на Великој школи у Бео-

граду. Касније председник Држ. савета и председник владе. У време оснивања амбуланте он је секретар и благајник Српског лекарског друштва.

3) др Лазар Стевановић, изабран 1861, за државног питомца за медицину у Бечу. Године 1880. он је секретар III класе Сан. одељ. Мин. унутр. дела.

4) др Павле Стејић;

5) др Јован Данић (1854—1924), лекар је у Београду од 1875. Он је први српски специјалиста за психијатрију; од 1881. лекар болнице за душевне болести, чији ће шеф бити 1886—1911, када је пензионисан. Био председник Гл. сан. савета, председник Срп. лек. друштва, уредник *Архива Срп. лек. др. и Народнoг здравља*. — Године 1880. он је санитетски капетан II класе.

6) др Михајло Хаџи Лазић;

7) др Драга Љочић. Први је женски лекар у Србији. Постигла докторат медицине у Цириху, почетком 1879, а априла 1879. нострифицирала диплому (са испитом) у Болници у Београду (испитивачи др Младен Јанковић, др Ђорђе Клинковски и др Владан Ђорђевић). За време рата, 1885, била је једини лекар у београдској болници, а учествовала већ и у ратовима 1876—1878. — Њезина 70-годишњица прослављена је у Београду, 1925, свечаном академијом. У оснивању прве амбуланте учествовала као најмлађи члан оснивач.

8) др Марија Зиболд, Русиња, нострифицирала диплому у Београду априла 1879, заједно са Драгом Љочић.

9) др Јован Јовановић Змај;

10) др Лазар К. Лазаревић 1851, Шабац — 1890, Београд). Завршио 1871. правни факултет у Београду, а потом медицину у Берлину, и промовисан 1879. Али већ у ратовима 1876—1878 он учествује прво у дринској, а потом у тимочкој дивизији. Од 1879. лекар је београдског округа; као такав је оснивач амбуланте. Од 1881. примаријус Опште држав. болнице у Београду.

11) др Димитрије Поповић.

Оснивачи амбуланте су приликом оснивања израдили „статут“ који је садржавао 23 члана, те га упутили Министарству унутрашњих дела на одобрење.

Пошто је статут у Министарству детаљно размотрен, потврдио га је министар унутр. дела Јаков Туцаковић, 21. фебруара 1880, под бр. С 4719/279.

Публикован је у *Српским новинама*, од 6. марта 1880, у свом пуном тексту; а у истом броју *Српских новина* публиковано је и прво званично саопштење Управника „амбулаторије“, др Младена Јанковића, о датуму отварања и времену и месту пријема болесника.¹⁹

ОБЈАВА

Неколико београдских лекара, а на име: др. Младен Јанковић, др. Лазар Докић, др. Павле Стејић, др. Лазар Стевановић, др. Јован Данић, др. Михајло Хаџи Лазић, др. Драга Љочићева, др. Марија Зиболд, др. Јован Јовановић, др. Лазар К. Лазаревић, др. Димитрије Поповић, основали су овде у вароши једну општу амбулаторију, у којој ће сваки болесник без разлике, био он сиромаш или доброг стања, наћи помоћи лекарске. Амбулаторија ће бити отворена сваки дан (и недељом и празницима), и свакад ће бити бар по два лекара који ће ординирати.

П Р А В И Л А ОПШТЕ АМБУЛАТОРИЈЕ

Члан 1.

Потписати лекари оснивају у Београду амбулаторију под именом „општа амбулаторија у Београду“.

Члан 2.

Задаћа је ове амбулаторије, да амбулаторијски лечи болеснике, који у ње устраже лекарску помоћ.

Члан 3.

Од чланова бира се сваке године један за управника амбулаторије.

Члан 4.

Управник амбулаторије претстављаће друштво и руковаће с касом.

Члан 5.

Издатке чиниће управник само по закључцима које друштво доносило буде на својој недељној седници.

Члан 6.

У амбулаторији вршиће лекарску службу сви чланови без разлике.

Члан 7.

За члана може бити изабран само онај лекар, за кога гласају сви чланови амбулаторије.

Члан 8.

Амбулаторија биће отворена за примање болесника сваки дан по један сат, а по потреби и више.

Члан 9.

Време за примање болесника у амбулаторији одређиваће чланови у договору, а управник амбулаторије објављиваће.

Члан 10.

У то време биће увек најмање два лекара у амбулаторији.

Члан 11.

Који ће лекар кога дана бити у амбулаторији, одређиваће се по једној листи, која ће се за ову целъ нарочито саставити и објављивати.

Члан 12.

Ову листу редовања састављају сви чланови у договору, а објављиваће управник.

Члан 13.

Сваке недеље састајаће се сви чланови амбулаторије ради саветовања и решавања.

Члан 14.

За пуноважну седницу сматраће се ако има на окупу $\frac{2}{3}$ чланова.

Члан 15.

Сваки болесник, који има карту од општине или поднесе уверење од општинског суда да је сиромашан, добијаће лекарски савет и настављење бесплатно.

Члан 16.

Сви остали болесници плаћаће по један динар за ординацију одмах на каси.

Члан 17.

Ако који болесник поред два, већ ординирајућа лекара зажели још кога у конзилијум (којих број болесник сам одреди) дужан ће бити, за сваког лекара, разумевајући ту и оба ординирајућа, платити по три динара за конзилијум.

Члан 18.

Ова такса за конзилијум плаћа се одмах по пријави на каси, која такође улази у друштвену касу.

Члан 19.

За операције и апликације лекова у самој амбулаторији, плаћаће се по нарочитој такси, која ће бити изложена у амбулаторији и потврђена министром унутрашњих дела.

Члан 20.

Ову таксу одређују чланови амбулаторије у договору на својој недељној седници.

Члан 21.

Од прихода амбулаторије набављаће се потребни инструменти, завоји, прибор, лекови итд.

Члан 22.

Што претекне од прихода, располагаће друштво по заједничком договору на недељној седници.

Члан 23.

Ако би амбулаторија престала дејствовати, сва њена имовина предаће се „српском лекарском друштву“.

29 децембра 1879 г.
у Београду.

др Младен Јанковић
др Лазар Докић,
др Лазар Стевановић,
др Павле Стејић,
др Јован Данић,
др Михајило Хаџи Лазић,
др Драга Љочић,
др Марија Зиболд,
др Јован Јовановић,
др Лазар К. Лазаревић,

Министар унутрашњих дела потврђује.
Сбр. 4719/279
21 фебруара 1880 год.
Београд

Министар унутрашњих дела
ЈАК. ТУЦАКОВИЋ с. р.

Амбулаторија отвара се 10-ог марта о. г. у здању општинског суда. Болесници се примају сваки дан од 2—3 часа по подне.

4 марта 1880 год. Београд
Управник амбулаторије
др. Јанковић

Посебно је, у истом броју Српских новина, објављен и овај први „ред ординирања“ у амбуланти, за време од 10. до 20. марта:

Р Е Д

по ком ће који лекар у амбулаторији ординирати:

- 10-ог марта др. Лазар Стевановић и др. Михајило Хаџи Лазић.
- 11-ог марта, др. Михајило Хаџи Лазић и др. Павле Стејић.
- 12-ог марта, др. Павле Стејић и др. Лазар Докић.
- 13-ог марта, др. Лазар Докић и др. Јован Данић.
- 14-ог марта, др. Јован Данић и др. Марија Зиболд.
- 15-ог марта, др. Марија Зиболд и др. Лазар К. Лазаревић.
- 16-ог марта, др. Лазар К. Лазаревић и др. Драга Љочић.
- 17-ог марта, др. Драга Љочић и др. Јован Јовановић.
- 18-ог марта, др. Јован Јовановић и др. Младен Јанковић.
- 19-ог марта, др. Младен Јанковић и др. Димитрије Поповић.
- 20-ог марта, др. Димитрије Поповић и др. Лазар Стевановић.

4 марта 1880 г.
Београд.
Управник амбулаторије
др. Јанковић

Сл. 4 — Змајев Стармали.
Карикатура Јаше Игњатовића.

Змај је вршио дужност у овој амбуланти од марта 1880. све до јула исте године.

Последње своје дежурство одржао је 8. и 9. јула 1880.²⁰ Неколико дана после тога, 13. јула 1880, он је отпутовао из Београда у Беч, на одсуство које је као драматург имао до августа исте године.

Како је познато, он се са овог одсуства није вратио јер је његов однос

са београдским позориштем — услед његове оставке — ликвидиран указом²¹ који је објављен 8. октобра 1880, а по коме се Змај „по својој молби отпушта из државне службе“. Остао је у Бечу где је наставио са уређивањем *Невена* и *Стармалог*, а где је наставио и лекарску праксу.

Дакле, Змај ће у делатности око београдске амбуланте, око њезиног оснивања и ординирања, бити ангажован од јесени 1879. до јула 1880.

Данас је тешко утврдити коме припада највише заслуга око оснивања ове амбуланте. Да ли шефу и председнику, Младену Јанковићу, или најмлађима: Лази Лазаревићу, Докићу, Данићу, Љочићевој? Али, без сумње, и Змају — као познатом хуманисти, и бесплатном школском лекару — припада признање које данашње генерације дугују свима оснивачима ове амбуланте.

*

Змајеве колеге, лекари
у Београду

Док је читава Србија почетком 1876. године имала шездесет лекара, од тога 19 војних, а 41 грађанског, а године 1885. укупно 104 лекара, од тога 22 војна, а 82 грађанска, дотле се 1878—1880, у време Змајева боравка у Београду, налазило само у престоници Србије, Београду, укупно тридесет и шест лекара, грађанских и војних.^{21a}

Међу овим Змајевим колегама била су и два Србина из Војводине, без сумње Змајеви ранији познаници: др Младен Јанковић, и др Евгеније Брановачки, родом из Сенте, тада санитарски капетан друге класе, трупни лекар у штабу дивизијске команде стајаће војске.

Од Срба из Србије (сем оснивача амбуланте др Лазара Докића, др Лазара Стевановића, др Павла Стејића, др Јована Данића, др Михајла Хаџи-Лазића, др Драге Љочић, др Лазе К. Лазаревића и др Дим. Поповића), Змај је затекао у Београду неколико који су се истакли научним, па и књижевним радом. То су били: др Радмило Лазаревић (1846—1899), потоњи шеф војног па и цивилног санитета, биолог и зоолог, лепидоптеролог; др Владан Ђорђевић (1844—1930), тада начелник II кл. Санит. одељења Министарства унутр. дела; др Сава Петровић (1839—1889), тада санитарски потпуковник, научни радник-ботаничар; затим: др Филип Тајсић, тада санитарски потпуковник, референт Санит. одсека Мин. војног; др Милутин Поповић, сан. кап. I кл., лекар

Унутр. одељ. Војне болнице и др П. Остојић, тада благајник Срп. лек. друштва.

Од осталих колега лекара које је Змај тада имао прилике да упозна и да с њима евентуално сарађује, ту су ова крупна имена: др Јосиф Панчић (1814—1880) и др Аћим Медовић, тада професори на Великој школи; затим двојица Чеха — др Јосиф Холец, тада шеф одељ. болнице и др Јован Валента, проф. гимназије, потом на Вел. школи.

(Надаље ту су: др Фердо Шамс, државни хемичар, др Ђорђе Клинковски, физик вароши Београда, Пољак др Казимир Гонсјоровски, управник грађ. болнице, др Марко Полак, др Бернхард Брил, др Самуило Попс, др Игњат Хирш, др Васа Брентовић, контакт. вој. лекар I. кл., др Јован Ковач, сан. кап. I. кл. у штабу арт. бригаде, др Венцеслав Шварц, сан. пор. у штабу коњ. пука, др Карло Липолд, сан. потпоруч. у Вој. болници, др Фрањо Нађ, сан. поруч. у вој. болници, Рускиња др Марија Зиболд, М. М. Николић, И. Ранмир, зубни лекар).

*

Сарадници у Позоришту;
друштво књижевника у коме
се кретао

Живео је овде сасвим повучено: кафански, бoемски живот у Београду био му је туђ. Његов живот у Београду био је испуњен ванредним многостраним радом. Успешне резултате могао је постићи само строгим и правилним распоредом: позориште — „до подне, по подне, и увече“; — обилазак пацијената у граду; лекарска ординација у стану; ординација — дежурство у амбуланти, санитарни надзорник у школама; књижевни рад: спремање рукописа за сваки број *Стармалог* — све то му је одузело толико времена да би једва успевао сав овај посао и напор да савлада.

Па и није успео увек да га, по дневном распореду, савлада. Тада би — нарочито ако је требало хитно и несметано спремити рукопис за најближи број *Стармалог* — прелазио у Земун, и онде

проводио целу ноћ у писању, па би ујутру зором отправаљо из Земуна ове рукописе за Нови Сад, и прелазео у Београд, на јутарњи рад у позоришту.²¹⁶

Тако је Змај провео две године у Београду, вршећи дужност и драматурга и лекара и уредника листа, састајући се свакодневно са својим сарадницима из ове три професије.

Ко су били ови његови пријатељи и сарадници? Какво је било друштво и околина у којој се он тада кретао?

Од свих његових пријатеља и познатика у Београду издваја се личност Јована Бошковића. То је Новосађанин, вршњак Змајев и друг из детињства и школовања у Новом Саду, Пожуну и Бечу. У Београду је још од 1862, са прекидом од неколико година (1871—1875), које је провео у Н. Саду као уредник *Летописа* и политички радник.

У Београду био је Бошковић: професор на Великој школи, библиотекар и управник Музеја, најзад и министар просвете, на ком положају ће га и смрт затећи (1892). Иначе, он је овде у Београду био изванредно активан и као књижевни, научни, културни, друштвени и политички радник. У Позоришном одбору, који је био и саветодавни и контролни орган Народног позоришта и имао широка овлашћења, Бошковић је био једно време његов једини члан, а и заменик управника. Сасвим је природно да је Змај, одлучујући се за прелаз у Београд, очекивао као драматург сарадњу, помоћ и подршку, у првом реду, од Бошковића. Одиста, Бошковић је био Змају не само први, поуздани информатор о приликама и о људима у Београду, не само саветник и стручни сарадник у области позоришта него ће и при покретању *Невена* узети активног учешћа.

Бошковић је, иначе, у Београду, као нежења, становао са мајком. У овом друштву Змај би се осећао као у фамилијарном кругу.

На саветовање и пријатељску реч свраћао би Змај и Јовану Ђорђевићу, своје старом познатнику из Но-

вог Сада, нашем најстаријем и најистакнутијем позоришном стручњаку, који је сада, овде у Београду, био директор гимназије.

У позоришту му је био претпостављени, као управник, Милан А. Симић. Његова личност у културном животу Србије слабо је запажена, мада он заслужује да се његов лик боље осветли. Био је шест година старији од Змаја. Студирао је филозофију у Пешти, а завршио права у Паризу. Човек европске културе, он је у своје време био окарактерисан као „западњак“ и „велики слободњак“. Иначе материјално независан (он је наине био син Алексе Симића, једног од стубова уставобранитељског режима, и једног од најбогатих људи у Србији свога доба), био је само повремено у државној служби, а повремено изван ње, у Румунији, на породичном имању, где је трговао храном и радио банкарске послове. У државној служби, као правник и финансијски стручњак, постављан је на одговорне положаје („рачуноиспитач“ Главне контроле, помоћник управника управе фондова), али са више љубави и пасије он се бавио другим проблемима, нарочито културе и уметности. Помагао је уметност и уметнике, и морално и материјално. Као аматер, нарочито је био заинтересован за позориште. Још од 1862, чим је основан „Одбор за стално српско позориште у Београду“, он је радио у њему, у почетку као одборник, доцније као председник, благајник и књиговођа. За репертоар Нар. позоришта превео је неколико драмских дела (В. Иго и други). Од 1871, са малим прекидом, скоро до смрти, он ће бити на положају управника Нар. позоришта. Иначе, био је слабога здравља. Када је Змај дошао за драматурга, једно време је вршио и дужност управника, уколико би члан Одбора Јован Бошковић — који је иначе замењивао оболелог Симића — био спречен. На положају управника позоришта Симић је манифестовао своју исправност и свој независан став нарочито у једном случају који се одиграо после смрти Ђуре Јакшића. На молбу омладине, поводом Јакшићеве смрти,

Симић је као управник дао одобрење да се у позоришту одржи приредба у част Јакшића, а у корист Јакшићеве породице. То је била она приредба на којој су, први пут, рецитовани Змајеви „Светли гробови“, и на којој је Богдан Поповић, тада гимназиста петог разреда, имао соло тачку на виолини. Приредба која је ванредно успела и била на уметничкој висини — о њој и о лепој намени њезиној сва је штампа писала са признањем — произвела је супротан ефекат код министра просвете Алимпија Васиљевића, иначе Јакшићевог некада личног противника. Министар је позвао на одговорност управника позоришта што се „у позоришној кући уместо представа проводе обичне забаве“, и то у главној сезони, и на тај начин умањују приходи позоришта. Управник позоришта Симић послао је министру свој писмени одговор. Тон овог „изјашњења“ био је такав да је министар био згранут. Казнио је управника „укором за овако поступање у званичној дужности“ и одредио да се ово „изјашњење“ уништи и поднесе друго „како се већ то пристоји у званичним односима“... Одиста, тај је Симићев одговор поништен, а данас у досијеу постоји само акт министров о казни укором!²²

Ова „афера“ која је тада у читавој Србији произвела мучан утисак, ликвидана је привременим одласком Алимпија Васиљевића са свог положаја, а ускоро и пензионисањем управника М. Симића, чије се иначе слабо здравствено стање (вероватно баш и поводом овог поступка Министровог) погоршало. Као морални победник, Симић је умро још у току исте године, 14. јула 1880, сутрадан по одласку Змајевом из Београда у Беч.

Њега је наследио на положају управника Милорад Поповић Шапчанин (1841—1895), који је иначе, од 1870, био секретар Министарства просвете. Био је осам година млађи од Змаја и савестан сарадник и помагач Змајев у позоришту, најпре као члан позор. одбора, а потом као управник. Када је Змај поднео министру предлог да му се евентуално омогући да из Беча

врши дужност драматурга, Шапчанин је овај Змајев предлог свесрдно прихватио и поткрепио, предлажући да он један део Змајевих дужности у Београду обавља.

Крајем 1878, непосредно после смрти Ђуре Јакшића, основан је „Одбор за издавање целокупних Јакшићевих дела и за помагање Јакшићеве породице.“ Овај Одбор ће организовати, широм читавог српства, акцију за прикупљање прилога у корист Јакшићеве породице. Потом ће приступити издању целокупних Јакшићевих дела и извршиће ово у 10 књига, у редакцији Светислава Вуловића. Читав овај посао завршен је године 1885. Иницијативу за оснивање овог одбора дао је Јован Бошковић, у споразуму са Змајем. У одбор су пак, осим Змаја и Јована Бошковића, били ушли и ови Јакшићеви пријатељи и поштоваоци, познати књижевни и јавни радници: Стојан Новаковић, Милан Кујунџић Абердар, Јован Драгашевић, Стеван Раичевић, Глиша Гершић, Светислав Вуловић, Коста Таушановић, и Михаило Борисављевић. На челу одбора био је најпре Стојан Новаковић, а када је он „са променом положаја иступио из одбора“, на његово место био је изабран Милан Кујунџић.

На седницама овог Одбора Змај је, дакле, имао могућности и прилике да се упозна и да сарађује и са оним члановима са којима се дотле можда није знао. Ранији његови познаници били су већ Глиша Гершић, професор Велике школе, родом из Војводине, и Стојан Новаковић. Са Новаковићем у Београду Змај ипак није био толико у вези, колико је он, Новаковић, очекивао (то је Змају касније и замерио, а ову је замерку Змај одбио, са констатацијом да су доиста његове везе са Јованом Бошковићем и Јованом Ђорђевићем увек биле присније и уже, па и у Београду; он, Новаковић, се у то време првенствено бавио политиком, а Змај се баш због тога држао резервисано).

Са Стеваном Раичевићем зближио се приликом покретања *Невена*: Раичевић је био управник Државне

Сл. 5 — Змај са браћом. У средини су Змај и Ђура (у униформи) а са стране Мита и Корнел. Фотографија из 1880. године. (Оригинал у Новом Саду у Матици Српској).

штампарије; скоро вршњак Змајев (свега годину дана старији од њега), био је родом из Смедерева. Свршивши шест разреда гимназије, он се као државни питомац у Лајпцигу специјализовао, као штампарски стручњак за штампарску и књижарску радњу. Био је у врло добрим односима са Јакшићем, — који је онде био коректор од 1872. до смрти, тј. до Змајева доласка у Београд, — па и са Змајем.

Од колега лекара, са Ј. Докићем је, како смо видели, већ у почетку, заједнички посећивао болесног Јакшића; са шефом амбуланте, Младеном Јанковићем, везивале су га заједничке успомене на Текелијанум.

О Змајевим везама са књижевницима-лекарима, Владаном Ђорђевићем и Лазом Лазаревићем има понегде података и у литератури. Са Ј. Лазаревићем виђао се нарочито у градској амбуланти. Баш у то време, 1879—1880, Лазаревић је публикувао своје прве новеле и њима одмах освојио и строгу критику и најширу читалачку публику. И Змај га је, мада је био од њега осамнаест година старији, ценио и волео и као књижевног радника и као медицинског стручњака. Касније, Змај ће му, 1881, из Беча стиховима честитати женидбу.

Повремено (као и остали књижевници, да би разгледао књижевне новитете)

свраћао би у тада најбољу београдску књижару, В е л и м и р а В а л о ж и ћ а, (1814—1887), који беше родом из Чешке, а од 1853. власник једне од најстаријих књижарница у Србији. Образован завршио је у Прагу филозофију, а делимично учио и медицину у Бечу, па је напустио због слабог здравља. Културан, вредан и предузимљив, он је много допринео ширењу српске књиге. Углавном преко његове књижаре је српска књига из Војводине доспевала у Србију и обратно. У његову књижару Змај је иначе често залазио, како се то разабере из његових писама, већ и због тога што је издавач *Стармалог* Арса Пајевић имао уских пословних веза са Валожихем.

Најзад, Змај ће свраћати још у једну пријатељску породицу, којој ће он сада бити заштитник. То је породица његовог побратима Ђуре Јакшића. Долазећи свакодневно, још за Јакшићеве болести, Змај ће и после Ђурине смрти овамо долазити, да буде при руци и на помоћи удовици и деци. Из његових писама зна се тачно да је у Београду водио бригу о Јакшићевој деци, нарочито о Белушу, који је као дечак био бујан и немиран, али талентован сликар и песник. Змај ће га, уз помоћ Арсе Пајевића, сместити у Н. Саду да учи немачки и цртање. (Али се Белуш вратио одатле већ болестан од туберкулозе, којој је подлегао, 6. новембра 1882).

Још за време Змајева боравка у Београду, доселио се овамо, из Новог Сада, крајем маја 1880, млађи брат Змајев К о р н е л, публициста и јавни радник. Он је овде, 1881, покренуо *Београдски дневник*, лист „за трговину, занатску и фабричку радњу, просвету и новости“. Код овог листа био је ангажован око седам година, најпре као уредник, а затим и као власник. Иначе — са извесним већим или мањим прекидима — Корнел ће бити у Београду до смрти. Умро је у Београду 6/19 маја 1907.

И Змајев брат Ђ у р а доселиће се у Београд, са својом породицом, убрзо после Змајевог одласка у Беч. Пошто је, као добровољац учествовао у ратовима 1876/78, а потом провео једно вре-

ме као официр у гарнизонима (Неготин, Смедерево), Ђура је у рангу капетана, додељен на службу картографском одељењу у Београду, где је и умро, 15. децембра 1898.

Покретање *Невена*. Оставка на положај драматурга и одлазак у Беч.

Змајев *Невен* се појавио, како је познато, у току 1880. године. Појавио се додуше за Змајева боравка у Београду, али ипак не у Београду, него у Новом Саду. Ово покретање *Невена* има своју посебну историју, прилично опширну и чудновату, а, донекле, и мучну.

Још неких годину-две дана пре одласка у Београд, Змај се носио мишљу да покрене један дечји лист. Али је одгађао ово остварење, све до одласка у Београд. Овде, у Београду, он је пришао конкретније овом проблему: посматрао штампарске прилике у Београду, приближне трошкове око издавања листа (о томе је добио поуздана обавештења од једног доброг штампарског стручњака, Ст. Раичевића, управника Државне штампарије). Међутим, одлука за покретање *Невена* сазрела је код Змаја управо оног тренутка када му је Арса Пајевић, издавач *Стармалог*, једног дана јавио да он у Новом Саду намерава покренути дечји лист. Змај му је тада саопштио своју одлуку о *Невену* писмом, у коме између осталог каже:²³

... Е сад нешто важно и чудновато! Ја сам још преклане, па и лане, помишљао да покренем један лист за децу. Али ме је то задржавало да Стеви што не учиним нажао. Има већ три месеца како сам ту мисао на ново погревао, јер на Стеву чекати могло би се још 10 година. Кад ми ви оно пре месец дана посласте листу предплатника и рекосте а и ја сам увидех да *Стармали* мора престати. Онога часа одлучих се да лист још до новембра ове године покренем. Говорио сам са многим овдешњим. Предрачун за штампу изискао сам од Рајчевића још пре две недеље. Илустрацију сам наручио за четири броја унапред, — ових дана ћу их добити. Цртача и овде имам.

Кад ето ти врага, прекјуче ми ви јависте да и ви мислите такав лист покренути. Шта ћемо сад?

Ја натраг не могу. Мој план је такав, — и удешено је тако (видећете из огласа) да се највише имала Босанска деца пред очима. Она ће лист бесплатно добијати. Мени је у изглед стављено олакшица таквих, које лист обезбеђују и опстанак му на дуго време осигуравају. Даклем и зато не могу натраг. А код вас би сумњиво било, били се лист могао одржати.

Ако ми подпуно план за руком испадне, ја сам помишљао да и Стеву амо позовем. Али о томе за сада нећу да говорим, док још немам позитивна темеља.

Према тим околностима држим да би сувишно било два листа нова за децу, поред постојећег *Голуба*.

Сад како ви знате. Волео би да ми јавите шта сте наумили. Али ма шта, — овај ће се лист овде у Београду покренути на сваки начин. Јер то није само план, него је већ дубоко загажено...

Истовремено Змај је о тој одлуци обавестио и свога пријатеља др Илију Огњановића:²⁴

... Ја одавно имам пасију на дечију литературу, и одавно сам помишљао на такав лист, — јер држим: ако нам још има лека, једино ће га бити у бољем и честитијем нараштају. О таком листу само сам помишљао, али ангажован код *Стармалог* коме сам посвећивао оно мало празна времена што ми преостаје, не смедох примицати се остварењу, због оскудице времена.

Али кад ми оно пре неколико недеља Арса пославши ми листу претплатника *Стармалових* *ziffermassig* доказа, да *Стармалом* нема живота, онда се муњевитом брзином она стара многопромишљана жеља претвори у чврсту намеру: да се покрене дечији лист.

Разговор са пријатељима и неке згодне прилике које отварају изглед да ће дечији лист под мојим уредништвом у поднебију београдском моћи проспирити (бар боље него игде на другом месту) утврдише ме у тој намери. И ја пођох на дело, загазих већ и у трошкове, — и сад се мора напред...

Непосредно после тога, Змај је, на саму Нову годину 1880, путем београдске штампе, и српској јавности објавио ову своју жељу и одлуку да „о Св. Сави 1880 покрене у Београду лист за децу, за једину узданицу нашу“. Ту је дао подробније образложење за овај свој потхват и уједно упутио пријатељима позив за помоћ, који овде доносимо.²⁵

КЊИЖЕВНИ ОГЛАСИ

НАГОВЕСТ.

Осећајући у народу потребу, а у себи неодољиву вољу, а по нешто још и снаге за тај посао, покренућу у Београду лист за децу — за једину узданицу нашу.

Жеља ми је била да први број тога листа изађе на Св. Саву. Али док не одговорим захтеву закона о штампи, који иште да уредник буде држављан српски, или док у томе погледу не удем друкчије, може проћи још неколико недеља.

Лист ће се звати:

НЕВЕН

(Књижевне наше прилике доста су мразовите, али покушавати ваља да ли су у толикој мери, да ту и Невен увенути мора).

Лист ће бити илустрован, по могућности што боље и обилније. Излазиће два пута на месец, на великом табаку три пут преломљеном, 16 страна. Цена ће му бити умерена, ма да ћу на сваког годишњег претплатника шиљати по један бесплатан екземпляр којем сиромашном детету, које ми претплатник означи (а има их доста у Босни и Херцеговини, па и свугде).

Ову претходну нагавест шаљем у свет.

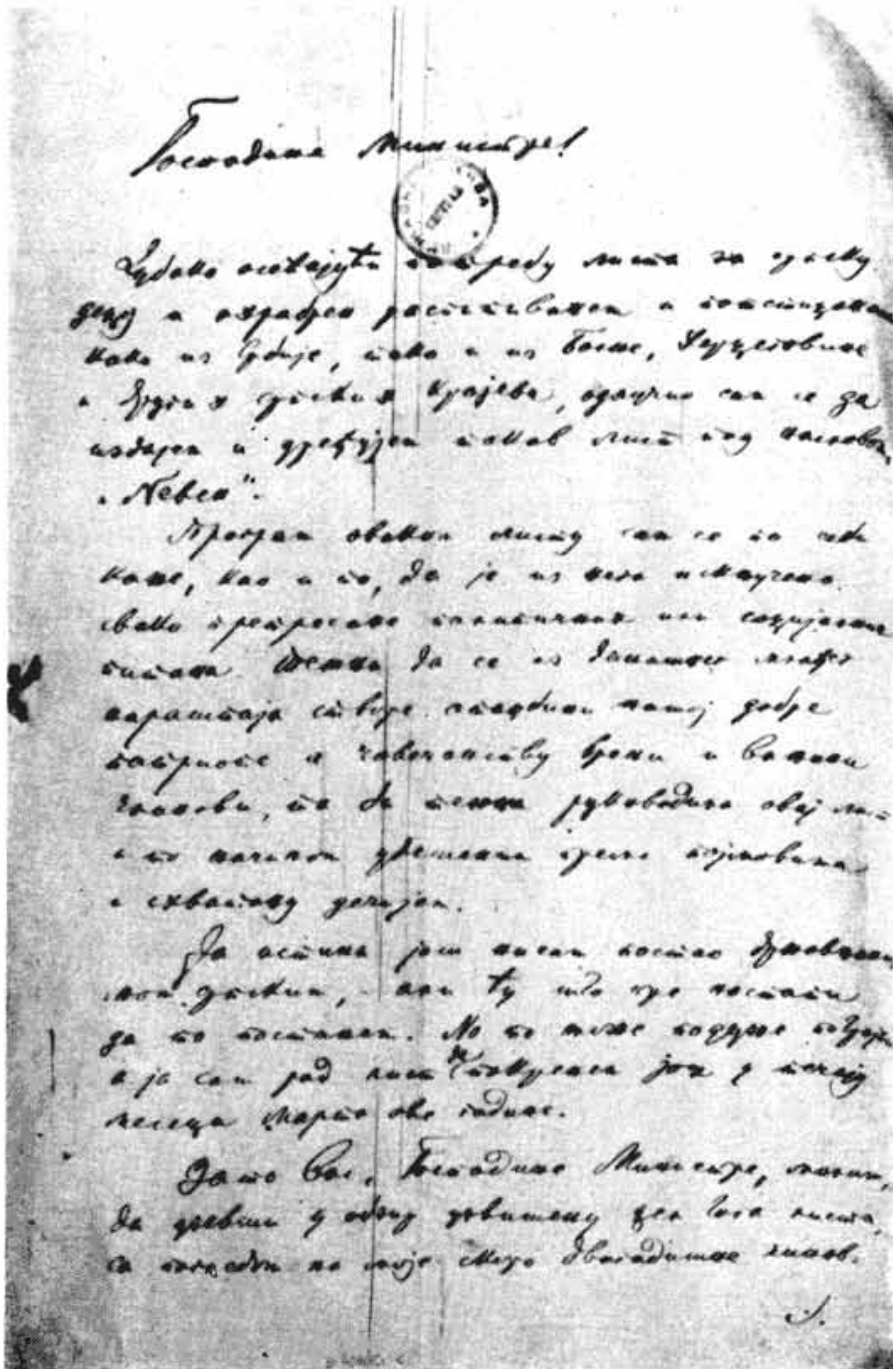
1.) зато, да добијем прилике замолити књижевнике наше, да ме радом својим зарана потпомогну, не чекајући праве објаве.

2.) зато, што ће ме у предузећу моје оснажити и вољу ми појачати, ако и из даљих нам крајева поруке ми дођу такве, као што ме усмено храбре пријатељи из близине, одобравајући предузеће ово. Молим дакле пријатеље да ми искрено пишу каквом се изгледу могу надати у месту и околини њиховој. По томе бих могао приближно срачунати, колико примерака у први мах да штампам, и какву цену ставити смем.

3.) и зато, што желећи са децом нашом из свију крајева доћи у тешњу и поверљиву свезу, *Невен* ће имати рубрику, у којој ће се деци на умесна питања одговарати по могућству кратким саветом, а драгом вољом. А то сам хтео да деца напред дознају, — да може и та рубрика бити испуњена већ у првом броју.

У Београду после Божића 1879.

Др. Јован Јовановић.

Сл. 6 — Змајева молба за покретање Невена.

Све дотле, Змајев план се развијао и напредовао нормално, мирно, без запрека и сметња, пошто су на пријатељски начин усклађени односи између Змаја с једне стране, те Арсе Пајевића

и чика Стеве Поповића с друге стране. Међутим, тешкоће и запреке појавиле су се баш са оне стране одакле су најмање очекиване и предвиђане: од стране српских државних власти.

Требало је, наиме, добити одобрење за издавање једног листа, чији уредник и издавач још није српски држављанин.

У почетку, Змај је учинио покушај да ову запреку преброди једним привременим решењем: Да му се одобри покретање *Невена* у Београду, макар само привремено, док не регулише питање поданства. Ово одобрење пак покушао је да прибави путем свога надлежног министарства, Министарства просвете.

Поднео је, дакле, молбу Министарству просвете 29. фебруара 1880. помиравши се већ и с тим да се *Невен* појави уместо о Св. Сави, барем у току марта.²⁶ Молба је гласила:

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ!

Дубоко осећајући потребу листа за српску децу и охрабрен распитивањем и потстицањем како из Србије, тако и из Босне, Херцеговине и других српских крајева, одлучио сам се да издајем и уређујем такав лист под насловом: „НЕВЕН“.

Програм оваквом листу сам се по себи каже, као и то, да је из њега искључено свако претресање политичких или социјалних питања. Тежња да се из данашњег млађег нараштаја створе отаџбини нашој добре патриоте а човечанству врсни и ваљани чланови, та би тежња руководила овај лист и то начином удешеним према појмовима и схватању дечијем.

Ја истина још нисам постао држављанином српским, — али ћу што пре настати да то postanем. Но то може подуже потрајати, а ја сам рад лист да покренем још у течају месеца Марта ове године.

Зато Вас, Господине Министре, молим, да узевши у обзир узвишену цел тога листа, са погледом на моје скоро двогодишње чиновништвовање у Србији, као и са погледом на моје обећање да ћу тако корак учинити за одпуст из држављанства Аустроугарског а примање у држављанство Србије, — да ми са погледом на све то допустити изволите, да лист „Невен“ тако покренути могу.

У Београду 29-ог фебруара 1880

са особитим поштовањем
Др. Ј. Јовановић
драматург нар. позоришта

На ову молбу добио је одговор тек 17. марта исте године. Министар про-

свете Стојан Бошковић одговара му да он „нема ништа против“ и да му је „веома драго“ што Змај има „времена и воље“ да и поред досадањих дужности издаје и уређује лист. Али, ипак, од тога не може бити ништа док се ствар не уреди претходно код „дотичне власти“, полиције, наиме код Министарства унутрашњих дела. Доносимо тај акт у целини:

Министарство просвете
и црквених дела
№ 793

ГОСПОДИНЕ,

По вашој молби од 29 пр. месеца којом сте тражили одобрење, да можете издавати и уређивати лист за децу *НЕВЕН*, част ми је известити вас, да немам ништа противу тога, да поменути лист под вашим издавањем и уређивањем одпочне излазити, и мени је веома драго да и поред ваше званичне дужности коју у садањем положају вршите, имате још, времена и воље, да своју снагу посветите и овом за наставну књижевност и просвету народну тако корисном раду. Но у једном имам приметити, да сте по закону о штампи обавезани пре свега уредити код дотичне власти ваше одношаје српскога суграђанства, те да би могли поменути лист у Србији издавати и уређивати.

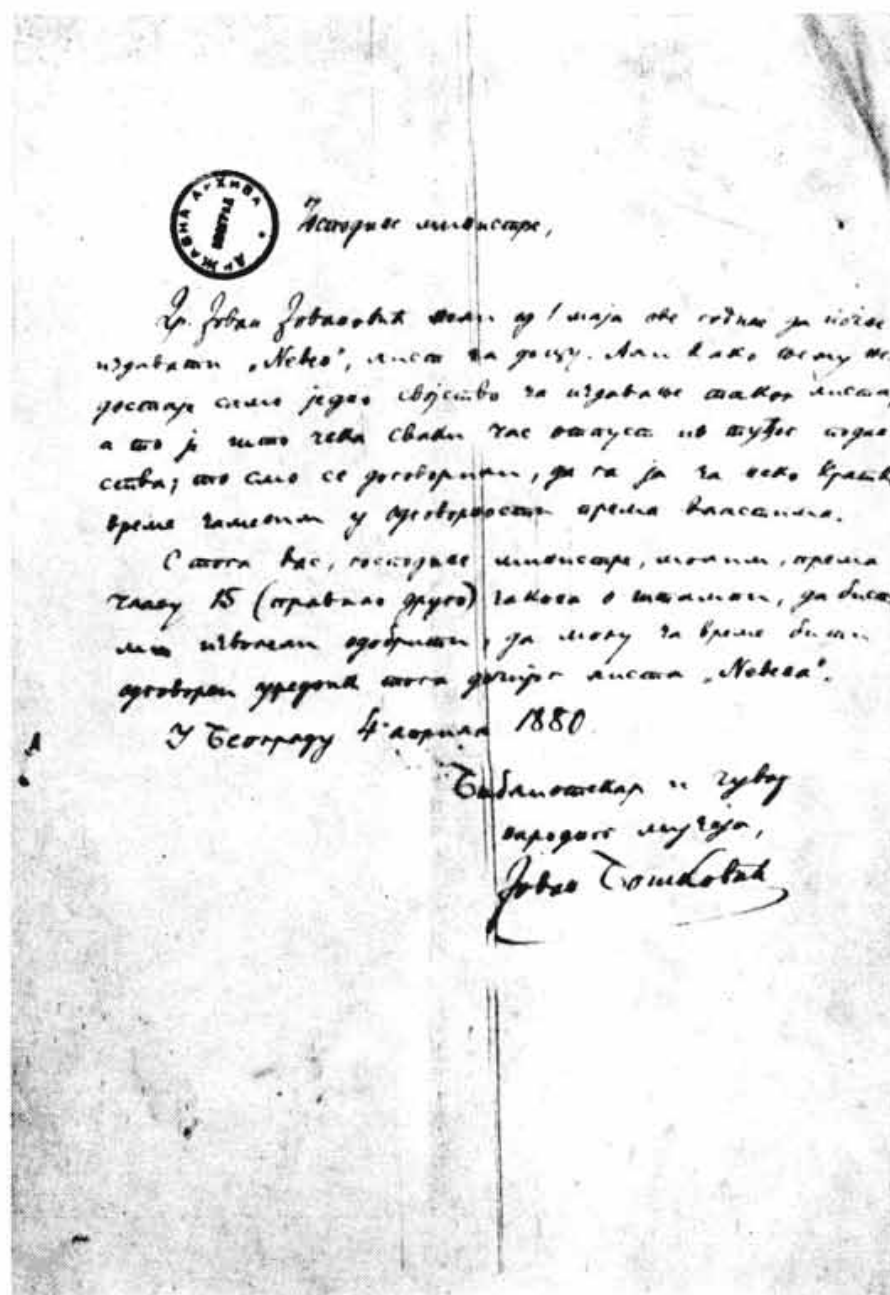
Користим се овом приликом да вас уверим о мом особитом поштовању.

Ст. Б.

Ситуација почиње сада да се компликује; Змај је, у смислу позитивних законских прописа, а по изричитом упутству Министарства просвете, учинио потребне кораке код надлежног Министарства унутрашњих дела: поднео је молбу за пријем у српско поданство.

(О тој Змајевој молби одиста и данас постоји белешка, евиденција, у регистрима Министарства унутрашњих дела, али оригинал молбе не налази се у актима).

Пролазили су дани, и недеље, а Змај није добијао решење на ову молбу. Из овог намерног одуговлачења поступка — упућивања молбе на даљу надлежност, док се она није негде „заметнула“ — Змај је добијао импресију да од српског поданства нема ништа.

Сл 7 — Молба Јована Бошковића министру просвете за главног уредника Невена.

Међутим, још увек у очекивању решења о поданству, Змај ће учинити још један, сада последњи покушај да са Невеном крене из Београда: прихватио је понуду свога пријатеља Јована Бошковића да, привремено, Бошковић буде одговорни уредник Невена.

У ту сврху, Јован Бошковић је поднео Министарству просвете ову молбу:²⁷

Господине Министре

Др. Јован Јовановић жели од 1 маја ове године да почне издавати *Невен*, лист за децу. Али како њему недостаје само једно својство за издавање таког листа, а то је што чека сваки час отпуст из туђег поданства; то смо се договорили, да га ја за неко кратко време заменим у одговорности према властима.

С тога вас, господине Министре, молим, према члану 15 (правило друго)

закона о штампи, да бисте ми изволели одобрити, да могу за време бити одговоран уредник тога дечијег листа *Невена*.

У Београду 4. априла 1880.

Библиотекар и чувар
народног музеја
Јован Бошковић

Министар је, додуше, решењем од 7. априла 1880, ову молбу позитивно решио, и о томе Јована Бошковића писмено известио:

Министарство просвете
и црквених дела
П. № 1610

Господине,
По молби вашој, а на основу члана 15. закона о печатњи, одобравам вам, да можете за време уређивати лист за децу под насловом „*Невен*“.

7. Априла 1880.
у Београду

Министар
Просвете и црк. послова
Ст. Бошковић

Господину Јовану Бошковићу
библиотекару

Али, — Јован Бошковић није дошао у прилику да буде одговорни уредник *Невена*. Јер је Змај решење овог питања упутио новим правцем. Не добивши дотле решење о поданству (оно уопште никад није издато), Змај је одустао од намере да *Невен* излази у Београду. У међувремену, Змај је ушао у преговоре са издавачем *Стар-малог*, Арсом Пајевићем. Између њих двојице постигнут је споразум: *Невен* ће излазити у Новом Саду; издавач ће му бити Арса Пајевић, а уредник Змај.²⁸ Уговор о томе доносимо у целини:

УГОВОР

Између др Јована Јовановића и Арсе Пајевића, првог као власника и уредника, а другог као издаваоца листа за децу, под насловом *Невен*, (Чика Јовин лист).

1.) Др Јов. Јовановић даје, а Арса Пајевић прима се за издаваоца листа *Невен* за годину дана, т.ј. од 1-ог јула 1880. до краја јуна 1881. године.

2.) Др. Јов. Јовановић биће уредник томе листу, који ће излазити онако, како је први дан Духова у *Застави* оглашено и дужан је слати сав потребан рукопис на време; старати се за илустрације, које ће Арса Пајевић плаћати, — и зато ће имати од Пајевића хонорар месечни 12 дуката (или шездесет и шест фр.).

3.) Ако не би др. Ј. Јовановићу послао рукопис на време или би послао мало, Пајевић има право тај број дати ма коме другоме да га уреди на штету уреднику.

4.) Арса Пајевић ако хоће, може издавати сваки број у корицама, другу страну тих корица има уредник са текстом, а последњу страну може издавалац употребити на огласе у своју корист.

5.) Осим хонорара има издавалац давати уреднику на новине и књиге 50 фр. (педесет фр.) полугодишње унапред.

6.) Књиге, које се пошљу ради навестења у листу својина су уредникова.

7.) Свима листовима српским, словенским и мађарским, који би пристали на измену са *Невеном*, има издавалац шилати по 1 егземплар *Невена* бесплатно.

8.) Пред измак године, ако ма која страна не буде вољна продужити уговор даље, то има другој страни на месец дана напред јавити.

У Н. Саду први дан Духова српских 1880.

Др. Ј. Јовановић
Власник и уредник *Невена*
А. Пајевић

Додатак. У *Невен* не може ући безизузетно ништа, ни од кога, што није уредник послао прочиташи и одобревши.

Др. Ј. Јовановић

Текст тога уговора потписан је у Новом Саду, а о томе је истовремено Змај у *Застави*²⁹ публиковао и „књижевну вест“:

„Желио сам и навестио сам да ћу у Београду покренути лист за децу под насловом *Невен*. Желио сам да лист иде баш из Београда, а баш то не може да буде. Да би одговорио захтеву закона о штампи, хтео сам да пређем у држављанство српско; — пре два месеца потраживао сам од дотичне власти у Београду уверење да ћу бити примљен, — до данас га још нисам добио, — ма да су други добили који су то доцније искали. Не остаје ми друго него да лист покренем онде где га покренути могу.

Рибаре.

Сл. 8 — Насловна страна првог броја *Невена*.

Овај мој лист, који ћу ја уређивати, излазиће у Новом Саду, а издаваоштва примио се г. Арса Пајевић.

Ко је уверен да сва наша будућност лежи у бољем а племенитијем нараштају — тај ће знати вредност овакога листа. Ја покрећем тај лист, што сам проникнут тим уверењем. Према томе не треба шири програм, — лист ће се

за кратко време сам показати какав је. Толико само наглашујем, да *Невен* није само за мању, већ и за одраслију децу.

Уздам се, надам се, препоручујем и молим да се ово предузеће прихвати онако како то заслужује добра воља која га покреће.

Молим и књижевнике наше да ме по могућству са прилозима потпомогну.

31 „Нива“ Чика Јовин лист. 32

МАЛИ КОЂАНИК.

Њиха, њиха четир ноге,
Све четири круте,
Њиха, њиха, ни идемо
На даљше путе!

Седло ми је од мараме,
Уада од канана,
А бич ми је од оциног
Пресвијеног штапа.

Што једна, баш си лења,
Зар те није срам!
Ал' кад нећеш ти да скачеш,
Ја ћу цункат сам.

ЗАГОНЕТКА.

Ја сам једна српска варош. Има још
једна варош, која се тако зове. На пре-
мештаја десет мојих ипсмена бивају ра-
дне речи. Као:

3. 4. 5. 7. 8. 9. Мало друштво.
1. 4. 5. 6. 9. 8. Вечна му пакет.
6. 9. 8. Једна варош у Угарској.
4. 7. 1. Једна варош подале.

Цена је „Нива“ за Аустро-Угарску на читаву годину 4 флр. на пола годину 2 флр. за
Србију, Црну Гору и остале крајеве 30 динара или 5 флр. у банкама на читаву годину одговара
5 динара или 2 флр. 50 новч. на пола године.

Штампарница А. Пајевића у Новом Саду.

8. 9. 4. Велики господин.
4. 7. 9. Не може да ни орати, ни по-
пати, а ту ипак расте кор-
сна биљка.
1. 2. 4. Благо оној, који неће има.
1. 5. 4. 9. Нешто веома страшно.
3. 7. 8. 9. Може да лети.
2. 6. 7. 8. Има ме и на марани.
4. 9. 3. Многа најма са тог куца.
3. 4. 2. 6. 9. }
2. 6. 9. } Све нушка ипена.
1. 2. 3. 9. }
3. 7. 1. 9. }
3. 5. 1. 9. }
3. 6. 5. 4. }
3. 6. 8. 9. } Животиње.
1. 1. 6. 6. }

Имена оних, коју ову загометку реше и
зарана јавно биће штампана у 3. броју „Нива“.

Л А Ж.

Лаж је чудан вост;
Презо те пресесе,
Али патраг, никад нише.
Патраг не може се. ☉

РЕБУС.

Имена оних, који овај ребус реше, и на
време јавно биће штампана у 3. броју „Нива“.

Власник и уредник Др Јов. Јовановић
Нивне штампарнице А. Пајевића.

Сл. 9 — Последња страна првог броја *Нива*.

Чика-Стева ми је први обећао да неће на *Нива* заборавити.

А ви, драга дечице, која већ одавно распитујете за *Чика-Јовин лист*, при-
трпите се још за месец дана, па ћете
га имати. Ја сам му дао име *Нива*.
А ви сте га крстили *Чика-Јовиним ли-*
стом. Зато сам му и оставио оба на-
слова, и мој и ваш.“

Одлазак из Београда

Нерешавање Змајеве молбе за при-
јем у српско поданство — што је зна-
чило отворено ускраћивање поданства
Змају — имало је дабогме, своју поли-
тичку позадину. Разлози међутим тада

Господине Министре!

Благодарети на одлуци и одлучењу, којим
само пре две године одлучено на постојећу
своју прекар. одлучењу, на коме, под
Француском околност, више одлучено не могу,
молим Вас, да припадате своју одлучу и да
не последствено одлучите о.т. Француски се
решени извољено.

Да одлучите сајмом из Београда, да одлучите
јуна одлучити пре одлучено одлучено. А да
јуна и одлучите молим Вас, да они одлучите
одлучите извољено, које они је одлучено одлучено
оде моје одлучено извољено, и које они је, од
та. 38 одлучите одлучено од 7. маја 1879.
уједно.

И молим Вас молим, да решите одлучите
извољено, од коме да одлучите, што одлучите
што, од крају одлучите одлучено одлучено
одлучите, и одлучите јуна одлучите одлучите.
Но, одлучите одлучите одлучите одлучите одлучите.

Сл. 10 — Змајева оставка
на положај драматурга
у Народном позоришту у
Београду. Прва страна.
(Државна архива НРС)

још нису били познати, можда ни Змају;
изгледа да су се само нагађали.

Данас се, најзад, поуздано и тачно
знају разлози зашто је Змају тада
ускраћено српско поданство. Сазнао их
је и Змај, додуше тек јануара 1881. из

једног писма свога брата Корнела,
о једном поверљивом разговору између
њега, Корнела, са Јованом Ристићем,
бившим председником српске владе.
Оно што је тада од Корнела, у пове-
рењу, сазнао, Змај је одмах саопштио

(Јуан и абогас) дајева ордена, ја ту са
 маже т. државном 8—10 комада рукописан
 дела са собом носим, која ту са се брзо
 предавати, истражити и прерадити, као
 што сам то и даље се брзо одлучио
 знам, јер такови драматурзи осећа
 само се ода на велики брзини томе,
 кад, са предњом предјавом у Београду,
 предњом Курскана основи са рукописом
 и ово користи, који драматурзи цело
 време раскомајају и абогасују.

Можеће вас још једном да ми
 стојије речење, да са предја томе
 полагак миј здеинак омило,—

У Београду 15^{те} јуна 1880.

Оставка

са подјом саговора

Др. Јовановић
 драматург нар.
 историја.

Сл. 10 — Змајева оставка
 на положај драматурга
 у Народном позоришту у
 у Београду (Државна ар-
 хива НРС).

и своје издавачу, Арси Пајевићу, у
 једном писму^{29а} у коме објашњава за-
 што је он, Змај, као уредник Стармалог
 тражио да се сви политички ру-
 кописи шаљу само њему, као
 уреднику, на увид и сагласност. Јер,

једна мала, сасвим безначајна алузија
 на људе из кнежеве близине, — а пу-
 штена у лист без његова, Змајева,
 знања — изазвала је кнежеву србју
 која је имала за последицу не само не-
 решавање Змајевог молбе за поданство,

већ, потом и друга разна шиканирања његова у Београду.

Змај је, ипак, мирно и достојанствено реаговао на овај поступак српске владе: после потписа уговора у Новом Саду, којим је био омогућен излазак *Невену* (додуше у Новом Саду, када није могао у Београду) — Змај се вратио у Београд, и већ 15. јуна 1880. поднео Министарству просвете своју оставку на положај драматурга београдског Народнoг позоришта. Она је без јасне мотивације: „Због променутих околности“ не може више остати на месту драматурга; моли одсуство до краја августа „ради опорављања здравља“, а тада да буде разрешен дужности. Свој одлазак у Беч није овде споменуо.³⁰

Змај ће у Београду још дочекати да се појави први број *Невена*, штампан, дабогме, у Новом Саду.

Потом ће, 13. јула 1880, отпутовати у Беч, одакле ће се вратити у Београд тек после више година.

Развој догађаја у вези са оставком на положај драматурга писац ових редова дао је раније, подробно, у посебном напису.³¹

Из Беча је Змај, како је познато, наставио и са уређивањем *Невена*, као и *Стармалог*.

До краја године 1880, изашло је дванаест бројева *Невена*: сви су они без специјалног датирања. У дванаестом броју објављено је српској јавности „Искрено признање“, са новим позивом на претплату: *Невен* тада има „једва четиристотине претплатника“.

Још пола године касније, пошто се навршила прва година излажења, наиме 1. септембра 1881, *Невен* је „уместо најмање 800, потребних за опстанак листа“ имао свега триста и неколико претплатника.

Тим поводом — „на раскршћу“ — Змај је упутио своје пријатељу Јовану Бошковићу,³² и још неколицини, а посебно читавој српској јавности,³³ ово писмо:

Драги Јово!

Ево да видиш шта данас разашилем на више страна, а међу првима и теби.

Има више од године дана како у Н. Саду накладом г. Арсе Пајевића излази лист *Невен*, који сам ја подмлатку нашем наменио, до сада га уређивао и желио бих да се од њега за живота свога не растанем. — Ова жеља моја дошла је сад на раскршће.

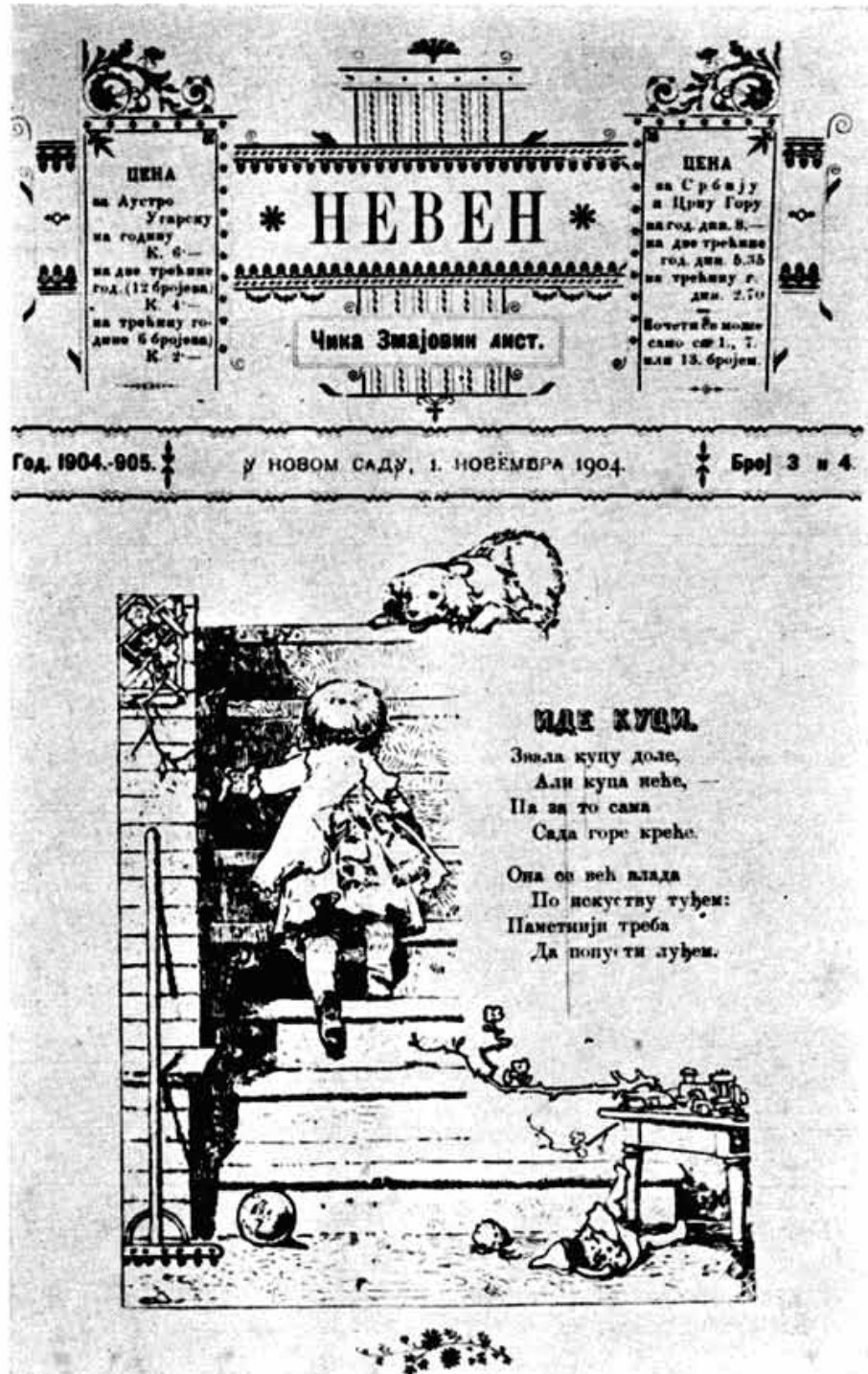
Одобравање и похвале, које са многих страна овај лист добива крепише ме у истрајности. Али то све није довољно да се лист може одржати. Накладник, који не жали трошка да овај лист буде што лепши и угледнији, сад ми опет јавља да се за ово ново полгође не јавише више до триста и неколико претплатника. А пошто за опстанак листа треба најмање 800 претплатника, то ће он штету своју још до краја године носити, — ал даље после не може, (а не може се од њега ни искати).

То ме је побудило, пре него што узморам бацити драго ми перо, посвећено бољитку нараштаја нашег, да покушам још нешто последње: да се обратим пријатељима својим, или знанцима личним и по чувењу и овом (истина штампаним, али нека се узме као да је писано) писмом да их замолим, нека реше неизвесност судбине овога дечијег листа.

Лист *Невен* не излази да мене храни, јер ја — богу хвала — имам свога стручна позива од кога живим и половину свога времена, које откидам од своје сигурне зараде ради овога листа, не може ми накнадити никакав хонорар од листа, којем је публика у материјалном смислу мађија. Поверљиво вам говорећи ја би, на прагу своје старости, дужан био себи не откидати, ништа од времена, које ми још преостаје да стечем белу пару за црне дане. Али —

Али (зар и то морам казати) лист *Невен* није покренула никаква шпекулација. *Невен* је мезимче мога идеалног живота на земљишту мога практичног искуства.

Омилети српчету књигу српску; испунити празнину, коју не може испунити ни друга, а камоли данашња наша (већином комунална) школа, па ни домаће васпитање; забавити малу децу, да им забава не буде штетна; поучити већу децу, да им поука буде корисна (али и српска); износити им пред очи карактере (без којих народи морају пропасти); ведрити им душу и прикладном шалом; оштрити им ум, који незгодне прилике само затупети могу; засновати жице, које хуманитетним и сродственим правом смеју прећи грани-

Сл. 11 — *Невен* излази и
после Змајеве смрти. На-
словна страна.

це, што су на мапи разним бојама означене; дати младом Бачвану, Банану, Сремцу и Славонцу да оно исто чита, што ће читати и синак Далмације и чедо Шумадије и целе Србије, и соколић Црне Горе и будућник Босне и Херцеговине; очувати слободу духа њи-

ховог; ма и мигом само, спремити их за оно, што их данас сутра ишчекује на путу развоја напредног друштвеног стања. Тако нешто лебдело је пред мојем очима, кад сам посадио стручак *Невена*. — Признајем, да дојакосњи тридесетак бројева *Невена* само трче за

тим, али још не стижу овај смер мој. Хеј — ал ја сам мислио, па још и сада мислим и надам се, да на овом постату нећу бити сам; да неће бити ни једног књижевника српског, који се неће бар једаред у 365 дана снизити у долину где ја *Невен* српској, па и њиховој деци посадих. (Нема тога књижевника, ма које струке био, коме не би леп и благодетан одмор био записати што по својој струци у листове, који су деци намењени).

Али са те стране нека би остало и тако како је дојако било. Но ја држим да напуштање листића са оваком цели да пропадне у нашем немару не би било на дику данашњој „пробуђеној“ свести нашој.

Па шта могу учинити поједини, на које се ја ово сада последњи пут обраћам?

1.) Могу сваки од њи прибавити листу по ког новог претплатника.

2.) Могу у разним приликама повести реч о важности дечије литературе, и разјаснити онима, који нису имали времена о томе мислити, шта раде на томе пољу други народи којима је будућност боље осигурана, него нама наша.

3.) Могу имућније познанике своје потсетити, какву би задужбину учинили кад би сиромашној деци нашој овај лист на дар послали.

4.) Могу (многи већ положајем својим) учинити, да што више српских општина бар по један егземплар овога листа држе. Мало је општина тако сиромашних, да не би могле то учинити. Само то кадро би било да лист осигура. Али треба усталаца, који ће то чешће и сваком даном приликом напомињати, док се једном не упути, а после би и само ишло.

Па јесу ли то велике жртве, које иштем од људи, којима се овим писмом обраћам.

Ја вам мећем на срце овај последњи апел мој па свест и родољубље ваше и молим вас, не у корист своју, већ у атар подмлатка српског, не угасите ми прилику, да ово мало снаге

своје употребим на ономе пољу, где мислим да би је најкорисније употребити могао.

И омладина наша има стотине прилика, да се покаже пријатељем овом листу, — ако је пријатељство њено за служио.

Оволико рекох, — а да немам много нада да ћете овај призив к срцу примити, ја не би узалуд речи трошио.

Ако се варам, волео би да ми и та извесност бар што пре дође. Да прегорим што се прегорети мора. И са губитком времена да бар не трпим уштрба у стручном позиву моме, од кога живим.

Остајте ми здраво!

У Београду 1. септ. 1881.

Твој пријатељ
Ј. Јовановић
 уредник *Невена*

То је, иначе, био „биланс“, резултат првих Змајевих напора и настојања око *Невена*, овог најбољег дечјег листа који су Срби имали до данас, а који је у Змајевој редакцији излазио све до његове смрти, па чак и извесно време после његове смрти.

*

Посматрајући, сумарно, читаву Змајеву делатност — општу и књижевну — овде у Београду, у овом периоду упада већ на први поглед у очи чињеница да је баш покретањем *Невена* овај део Змајевог животног пута највидније и најлепше обележен.

Најзад, ако бисмо имали задатак да у две речи збијемо читаво Змајево књижевно стварање, — резултате из ове београдске две године, оно што ће се и кроз генерације и у историји памтити — те речи би биле:

Невен и Светли гробови.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Васа Стајић, *Јован Јовановић Змај*, Славија, Нови Сад — Скопље, 1933; Живан Милисавец, *Змај, Ново поколење*, Београд, 1954.
- ² Буде Будисављевић-Приједорски, *Некоје успомене на Змај Јована Јовановића, Бранково Коло*, 1907, 23.
- ³ Младен Лесковац и Иванка Јовичић, *Преписка Јована Јовановића Змаја, Матица Српска*, 1957, књ. 1, 193—194, (даље Змајева Преписка).
- ⁴ Змајева Преписка, 183.
- ⁵ ДАБ (Државна Архива НР Србије), Министарство просвете, 1878, II бр. 4128.
- ⁶ ДАБ, Министарство просвете, 1878, Пбр. 4160.
- ⁷ Змајева Преписка, 183—184.
- ⁸ Васа Стајић, *Новосадске биографије, књига друга, 89; Застава*, 1878.
- ⁹ Др Милан П. Костић, *Преписка Ђуре Јакшића*, Просвета, Београд, 1951: 9—13, 15, 19, 22—24, 31—33, 35, 36, 45, 46, 53—59, 62, 67, 68, 71—73, 79, 80, 82, 89, 92, 94, 99, 102, 103, 105, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 119, 127, 133—135, 137—139, 142, 143, 145—147, 149, 151, 153—156, 167, 168, 192, 204, 211—214, 366, 369, 371, 377, 383, 416, 423, 425, 426, 443, 465, 466, 470, 476, 481, 482.
- ¹⁰ Песма Светли гробови преведена је на више језика, поред осталих, на француски и немачки.
- ¹¹ *Српски Књижевни Гласник*, 1929, књ. XXVIII.
- ¹² *Застава*, 138, 1870.
- ¹³ *Српске Новине*, 234, 1878.
- ¹⁴ *Српске Новине*, 248, 1879.
- ¹⁵ *Стармали*, 1889, 47.
- ¹⁶ *Miscellanea*, XI/3, (Библиотека Централног хигијенског завода, 41). Београд, 1940; Лазар Станојевић, *Успомене једног лекара и личног пријатеља на др Јовановића Змаја*, стр. 217—224.
- ¹⁷ ДАБ, Министарство просвете, 1878—XI—35, Пбр. 5466.
- ¹⁸ Др Милан П. Костић, *Стипендисте Матице српске; Матица српска, 1826—1926*, Нови Сад, 1927, 649).
- ¹⁹ *Српске Новине*, 53, 1880.
- ²⁰ *Српске Новине*, 145, 1880.
- ²¹ *Српске Новине*, 225, 1880.
- ^{21а} Државни шематизам 1879—1881.
- ^{21б} Змајева Преписка, 197; 213.
- ²² ДАБ, Министарство просвете, 1879—II—117.
- ²³ Змајева Преписка, 205.
- ²⁴ Змајева Преписка, 206.
- ²⁵ *Српске Новине*, 1, 1880.
- ²⁶ ДАБ, Министарство просвете, 1880—III—368, Пбр. 793.
- ²⁷ ДАБ, Министарство просвете, 1880—III—368, Пбр. 1610.
- ²⁸ Змајева Преписка, 251—252.
- ²⁹ *Застава*, 87, 1880.
- ^{29а} Змајева Преписка, 269—270.
- ³⁰ ДАБ, Министарство просвете, 1878—VII—140.
- ³¹ Др Милан П. Костић, *Змај у Београду. Одломак. (Змајева оставка на положај драматурга и одлазак у Беч). Зборник Матице Српске*, св. 2, серија друштвених наука, Н. Сад. 1952 (сепарат, стр. 1—8).
- ³² Оригинал: ДАБ, П.О. 63, (*Заоставштина Јована Бошковића*). Текст писма је штампан: Змајевим рукописом је само неколико речи (на почетку, на крају писма, датум, и адреса).
- ³³ *Просветни Гласник*, Београд, 1881, 740.

LE SEJOUR DE ZMAJ A BELGRADE DE 1878 A 1880

M. P. KOSTIĆ

L'écrivain serbe célèbre Zmaj Jovan Jovanović (1833—1904), médecin de profession, a séjourné à deux reprises à Belgrade. Son premier séjour a duré environ deux ans, de l'automne 1878 jusqu'en été 1880.

Notre étude est consacrée à cette période, éclairée par plusieurs nouveaux documents.

Zmaj est arrivé à Belgrade en septembre 1878, sur invitation spéciale du Ministre de l'Education du Gouvernement serbe, pour prendre le poste de lecteur du Théâtre National. Mais en plus de cette tâche il continue à pratiquer la médecine et à écrire.

Il vivait très retiré. Travailleur et consciencieux il avait rigoureusement planifié son temps et arrivait ainsi à s'acquitter avec succès de toutes ses tâches.

En tant que médecin il avait son bureau de consultation (dont il tirait de maigres revenus). Ensuite il faisait fonction, gratuitement, de médecin scolaire «d'inspecteur de santé» — ce poste a été créé alors à Belgrade, premier en Serbie, justement sur sa proposition. Il travaillait aussi à l'infirmierie de Belgrade, créée en 1880 à Belgrade, en tant que première en Serbie. Il n'y avait à l'époque que 36 médecins en tout (civils et militaires) à Belgrade. Parmi les fondateurs de l'infirmierie se trouvaient deux écrivains — Zmaj et Laza Lazarević.

En tant qu'écrivain et publiciste il était également très actif. De Belgrade il dirigeait la revue humoristique *Enfant précoce* paraissant deux fois par mois à Novi Sad.

C'est à cette époque aussi qu'il a commencé à publier, malgré de très grandes difficultés son *Neven* (Immortelle) qui était et qui reste la meilleure publication serbe pour enfants, revue que Zmaj a dirigée jusqu'à sa mort.

N'ayant pas pu obtenir la nationalité serbe et l'autorisation de la faire publier à Belgrade (elle paraissait à Novi Sad) Zmaj a démissionné de son poste au Théâtre National et a déménagé à Vienne.

Dans l'ensemble de son activité littéraire cette époque belgradoise de Zmaj porte le cachet, cachet beau et clair, de la fondation de *Neven*. Elle est marquée aussi par le poème célèbre *Les tombes lumineuses*, inspiré par la mort de son ami le poète Djura Jakšić.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Zmaj Jovan-Jovanović.
- Fig. 2 — *Starmali* (Enfant précoce), première page du journal.
- Fig. 3 — La proposition de Zmaj soumise au Ministre de l'éducation au sujet des médecin scolaire.
- Fig. 4 — *Starmali* — une caricature de Jaša Ignjatović.
- Fig. 5 — Zmaj avec ses frères. Au milieu Zmaj et Đura (en uniforme) de côté — Mita et Cornel. La photographie date de 1880, (l'original se trouve à Novi Sad, Matica Srpska).
- Fig. 6 — La demande de Zmaj concernant la publication du journal *Neven* (Immortelle).
- Fig. 7 — La demande de Jovan Bošković au Ministre de l'éducation concernant le poste du rédacteur en chef de *Neven*.
- Fig. 8 — La première page du premier numéro de *Neven*.
- Fig. 9 — La dernière page du premier numéro de *Neven*.
- Fig 10 et 10^a — La démission de Zmaj au poste de lecteur au Théâtre National de Belgrade.
- Fig. 11 — *Neven* est publié aussi après la mort de Zmaj. La première page.